
Razprave

Jasna Fischer - Franc Rozman

Socialna demokracija in kmetstvo 1870-1914 na Slovenskem

1. Uvod

Vprašanje odnosa socialne demokracije na Slovenskem do kmečkega prebivalstva ni bilo tema, ki bi jo posebej intenzivno raziskovali v slovenskem zgodovinskem opisju. To je tudi razumljivo, ker to vprašanje v vsej zgodovini slovenske socialne demokracije pred prvo svetovno vojno, ni bilo vprašanje, ki bi zanimalo in zaposlovalo slovenske socialne demokrate in njihove ideologe. Posamezni problemi iz tega sklopa so bili samo zabeleženi v okviru nekaterih splošnih študij gospodarske, družbene in politične zgodovine slovenskega naroda¹ ter posameznih pregledov zgodovine socialne demokracije.² V novejši historiografski literaturi se je specialno z raziskavami odnosa JSDS do agrarnega vprašanja ukvarjal le Franc Rozman.

2. Ekonomska in družbena struktura slovenskih dežel

Na gospodarsko in družbeno strukturo slovenskih dežel v drugi polovici 19. stoletja in v letih do začetka prve svetovne vojne sta usodno vplivala in jo določala predvsem dva iz vrste procesov, ki so se začeli sredi stoletja. To sta bila dokončna odprava fevdalizma z zemljiško odvezo in začetek hitrejšje industrializacije s spremljajočo urbanizacijo. Industrijska revolucija se je v slovenskih deželah začela z zamudo nekaj desetletij. Konec drugega desetletja 19. stoletja so v Trstu splovili prvi parnik, prav tam postavili tudi prvi parni stroj. Nadaljevala se je z uvajanjem industrijske mehanizacije v tekstilni industriji. Proces intenzivnejše industrializacije pa se je začel šele v drugi polovici 19. stoletja. Nastajati so začela nova industrijska središča, ki so privlačevala vaško prebivalstvo. Hitro je naraščalo aktivno prebivalstvo v obrti in industriji. Dejstvo je, da je bila relativna rast neagrarnega prebivalstva pri slovensko govorečem prebivalstvu najvišja v primerjavi z drugimi avstrijskimi jezikovnimi skupinami - nemško, češko, slovaško, poljsko, ukrajinsko, srbohrvaško, italijansko, romunsko in madžarsko. Kljub vsemu pa je še leta 1910 ostajalo globalno razmerje med agrarnimi in neagrarnimi gospodarskimi panogami

¹ Omenim naj samo dve: Ferdo Geštrin-Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918. Ljubljana 1966 in Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek, Agrarno gospodarstvo. Ljubljana 1970.

² Anton Kristan: O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve JSDS (1848-1896). Ljubljana 1927; Ludwig Brügel: Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie. Wien 1922-1925; Dušan Kermavner: Začetki slovenske socialne demokracije, Ljubljana 1964.

pri Slovencih 67,6 : 32,4, medtem ko je bilo na primer pri nemškem prebivalstvu v habsburški monarhiji že 30 : 70.³

Ta razvoj prikazuje tabela 1.

	Število prebivalcev na slovenskem etničnem ozemlju	% prebivalstva v naseljih nad 2.000 prebivalcev	% aktivnega prebivalstva v obrti in industriji
1869	1.431.667	15,9	7,1
1880	1.519.422	18,3	7,7
1890	1.587.711	19,2	8,3
1900	1.652.653	22,4	8,9
1910	1.788.022	26,7	10,4

Tabela 1: *Delež prebivalstva v naseljih nad 2.000 prebivalcev in aktivnega prebivalstva v obrti in industriji med leti 1867 in 1910 na slovenskem etničnem ozemlju.*⁴

Zemljiška odveza je bila izvedena v letih 1853-1855 in je pomenila ne samo konec fevdalnih odnosov, ampak je spremenila tudi strukturo agrarnega gospodarstva. Z izplačilom odškodnine plemstvu je kmet postal pravi lastnik tiste zemlje, ki je ni obdeloval zemljiški gospod sam.⁵ Na strukturo agrarne posesti pa je v naslednjih desetletjih vplivala še vrsta sprejetih zakonov in predpisov, najbolj pa dva: svobodnejši promet s kmečko zemljo, ki ga je omogočila zemljiška odveza, je še povečal zakon iz leta 1868, ki je dovoljeval kmetije svobodno deliti, kar pa je skušala država dokaj neuspešno preprečiti z zakonom iz leta 1889, ki je načelno omejil delitev srednjih kmetij med dediče, ter okvirni državni zakon iz leta 1883 o ureditvi servitutnih pravic.⁶ Dejstvo je, da je ureditev servitutnih pravic z delitvijo do tedaj kolektivne posesti gozdnih in pašniških površin še bolj kot plačevanje odškodnine zemljiškemu gospodu, ki je kmeta obremenjevala naslednjih 20 let, posegla v gospodarske osnove kmetij. Ključ za delitev - gozdove so v glavnem razdelili do konca stoletja, medtem ko je delitev vaških pašnikov potekala še globoko v 20. stoletje in v veliki meri ni bila končana niti do leta 1941 - je bila velikost kmetije oziroma višina davka, zato je razdeljevanje kolektivne zemlje prizadelo predvsem male in srednje kmete.⁷

Velikostno diferenciacijo agrarne posesti je pospešila še gospodarska kriza, ki je sledila borznemu zlomu na Dunaju leta 1873. Vse to je vplivalo na eni strani na hiter propad male in srednje kmečke posesti, na drugi strani pa k naraščanju

³ Janko Pleterski: Položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno. Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat, Beograd 1978, str. 768.

⁴ Podatki v tabeli so izračunani na podlagi objavljenih rezultatov popisov prebivalstva v avstrijski polovici Avstro-Ogrske v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910 v naslednjih publikacijah: Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern dann Militärgränze nach der Zählung vom Dezember 1869, 2. zv., Bevölkerung nach Beruf und Beschäftigung, Wien 1871; Österreichische Statistik, I. knjiga, 2., 3., 4. zv., Wien 1882; Österreichische Statistik, XXXIII. knjiga, 4., 5., 6. zv., Wien 1894; Österreichische Statistik, LXV. knjiga, 4., 5., 6. zv., Wien 1904; Österreichische Statistik, Neue Folge, III. knjiga, 4., 5., 6. zv., Wien 1915.

⁵ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, str. 174-175, 631-633.

⁶ Prav tam, str. 157-158, 176, 636.

⁷ Prav tam.

veleposesti. Zemljiški gospodarje, ki so tudi po zemljiški odvezi ostali lastniki velikih pašniških in gozdnih kompleksov, resda obremenjenih s servitutnimi pravicami, so svoja zemljišča zaokroževali tudi z vsrkavanjem kmečke posesti. Ta proces pa ni zajel slovenskega ozemlja enakomerno. Močan je bil v nekaterih slovenskih pokrajinah, predvsem v delu Štajerske, v Prekmurju in na slovenskem Koroškem.⁸

Preden orišem strukturo zemljiške posesti, naj opozorim, da so geografske razmere za kmetijstvo v slovenskih deželah relativno neugodne. Za njivske kulture so bili pogoji v večinoma - precej slabi, nekoliko boljši so bili za pašnike in gozd. Dokaj velik del površin, predvsem goratih in skalnatih, je bil za kmetovanje neuporaben. Tako je bilo leta 1896 samo dobrih 20% obdelovalne zemlje, kot so njive, vrtovi in vinogradi. Njiv je bilo največ, skoraj 17%. Slabih 16% je bilo travnikov, še dober odstotek več, 17% pa pašnikov. Gozd je pokrival več kot 41% površin. Povsem nerodovitnih tal pa je bilo dobrih 5%.⁹

Razdrobljenost kmečke posesti se je s potekanjem zgoraj opisanih procesov zelo hitro večala, hkrati pa je upadal delež agrarnega prebivalstva. Tako je leta 1902 35,8% kmečkih gospodarstev v slovenskih deželah imelo kmetije, ki so bile velike do 2 hektara, med njimi je bilo 12,5% velikih le do pol hektara in 23,3% do 2 hektara. 21,5% kmetij je imelo od 2 do 5 hektarov. Srednje velikih kmetij je bilo 33,3%, in sicer je 18 % imelo od 5 do 10 hektarov ter 15,3% od 10 do 20 hektarov. Velikih kmečkih posestev, ki so imela od 20 do 50 hektarov, je bilo 7,8%, več kot 50 hektarov je imelo le 1,1% kmetij in več kot 100 hektarov samo 0,5% posestnikov. Gotovo ilustrira takšno posestno razdrobljenost tudi podatek o zelo velikem deležu kmetij kot izrazito družinskem obratu, torej so ga obdelovali zgolj z družinskimi člani. Na Kranjskem je bilo takšnih kmetij kar 76,4%, na Primorskem 74,8%, na Štajerskem 62,5% in na Koroškem še vedno visokih 49,2%. Temu primerno visoki so tudi podatki o deležu družinskih članov med aktivnim kmečkim prebivalstvom. V Primorju jih je bilo kar 95,9%, na Kranjskem 90,1%, na Štajerskem 76,3% in na Koroškem 64,6%.¹⁰

Takšna posestna struktura agrarnega gospodarstva, kjer sta glavnino dohodkov prinašala poljedelstvo in živinoreja, le mali del pa gozdarstvo, lov in ribolov, nista mogla preživljati kmečkega in vaškega prebivalstva, čeprav sta poljedelstvo in živinoreja še leta 1914 dajala približno 60% nacionalnega dohodka. Resda je v desetletjih pred prvo svetovno vojno v kmetijstvu prišlo do intenziviranja proizvodnje z uvedbo tehničnih izboljšav in povečanja obdelovalnih površin (njiv in vrtov) ter zmanjšanja pašnikov. Vendar je kriza, ki je prizadela najpomembnejši del narodnega gospodarstva - vrhunec je dosegla v devetdesetih letih - pomenila ne samo eksistenčno krizo agrarnega sektorja, ampak že tudi eksistenčno krizo slovenskega naroda. Hitremu drobljenju kmečke posesti, zaradi katerega kmetija ni bila več sposobna preživljati lastnika in njegove družine, se je pridružilo še nekaj neugodnih dejavnikov, ki so bili posledica hitrejši industrializacije. Z reformami sredi 19. stoletja je kmet postal še bolj navezan na trg, saj je samo tam lahko dobil denar, nujno potreben za plačilo davkov in investicije v izboljšanje proizvodnje. Z izgradnjo železniškega omrežja, ki se je začela na slovenskem ozemlju sredi stoletja, pa je bil kmet prizadet dvojno. Uničene so bile namreč stare oblike

⁸ Prav tam, str. 175.

⁹ Prav tam, str. 136.

¹⁰ Prav tam, str. 637.

prometa, kot so bile tovorništvo in prevozništvo po deželnih cestah, ki so prinašale pomemben vir dodatnih kmečkih dohodkov. Propadlo je tudi rečno brodarstvo. Obenem je koncentracija prometa na železnico močno prizadela kmečko vlogo v posredniški trgovini. Velika trgovina se je koncentrirala ob glavni prometni železniški žili Dunaj - Ljubljana - Trst in se prejšnja trgovska središča, tudi Ljubljana, spreminjajo zgolj v postajo ob tranzitni progi. Drobna trgovina sicer narašča, se pa obenem profesionalizira. Tako je kmet tudi tu izgubil možnost dodatnega zaslužka. Tretji dejavnik, ki je prizadel kmečko prebivalstvo, je bila konkurenca tujega blaga. Propad podjetij z založniško in manufakturno organizacijo predvsem v fužinarstvu in steklarstvu je odpravil kmečki zaslužek iz teh gospodarskih dejavnosti. Uničena pa je bila tudi vrsta domačih obrti, predvsem tkalska, predilniška, barvarska in usnjarska. Čeprav je obseg poljedelske proizvodnje naraščal, pa ni mogel nadomestiti padca neagrarnih dohodkov, posebej še, ker so padale tudi cene glavnih poljedelskih proizvodov. Strukturni premik gospodarske aktivnosti kmetijskega obrata, ki so ga opisani procesi povzročili, je še poglobil krizo kmečkega prebivalstva na Slovenskem.¹¹

Vzporedno z vsemi naštetimi strukturnimi spremembami v agrarnem gospodarstvu je v slovenskih deželah potekala industrializacija. Začela se je v tridesetih letih 19. stoletja s postavitvijo prvih parnih strojev in uvajanjem industrijske mehanizacije v proizvodnji tekstila. Prvi zagon ni trajal dolgo. Šele obdobje druge polovice tega stoletja in leta pred razpadom Avstro-Ogrske pomeni čas intenzivnejše industrializacije. Ta proces je najbolj pospešila gradnja železnic na Slovenskem. Glavna prometna žila Avstro-Ogrske, južna železnica Dunaj - Trst, ki je 1846 segla do Celja, 1849 do Ljubljane, do Trsta je bila dograjena 1857. Do začetka sedemdesetih let je bilo zgrajeno osnovno železniško omrežje, do konca stoletja pa še regionalne in lokalne proge. V pomorskem prometu je prevladal parnik tudi v tovornem, ne samo osebnem prometu. Trst je postal glavno pristanišče habsburške monarhije. Ob železnici se je začela koncentrirati velika trgovina, tu so se gradila tudi večja industrijska središča, hkrati pa so se ukinjali od nje oddaljeni obrati. Nove prometne poti so omogočile konkurenco drugih industrij, odprle pa so tudi nove trge domačim industrijskim izdelkom. Hkrati je bil omogočen prodor tujega kapitala. Za modernizacijo in koncentracijo proizvodnje so bila potrebna velika vlaganja kapitala, za kar pa akumulacija v slovenskih deželah ni zadostovala. V novoustanovljenih delničarskih družbah je prevladoval dunajski, berlinski in francoski kapital.

Največ sprememb je bilo v rudarstvu, še posebej v premogovništvu in železarstvu. Z dograditvijo železnic so začeli intenzivno izkoriščati premog. Razvila se je moderna metalurška industrija, ki je izrabila tradicijo slovenskega fužinarstva in usposobljene delavce ter začela uvažati železovo rudo. Do konca stoletja se je proizvodnja skoncentrirala v treh obratih. Modernizirala se je tudi lesna, tekstilna, kemična, živilska in usnjarska industrija. V začetku 20. stoletja se je z gradnjo prvih elektrarn začela elektrifikacija slovenskega ozemlja. Pet industrijskih panog, rudarstvo in plavžarstvo, kovinska, lesna, živilska in gradbeništvo, je 1910 zaposlovalo dobro polovico vsega delavstva. Z modernizacijo in koncentracijo proizvodnje je sicer padalo število zaposlenih v rudarstvu in plavžarstvu, najvišjo

¹¹ Prav tam, str. 633-634.

stopnjo rasti aktivnega prebivalstva v zadnjih treh desetletjih pred prvo svetovno vojno pa sta imeli kemična in strojna industrija.¹²

Med delavci v industriji in obrti je bila približno ena tretjina žensk. To velja tudi za druge gospodarske panoge. Že avstrijska statistična služba je opozorila na zelo visoki delež zaposlenih žensk v slovenskih deželah in hkrati s tem na najnižjo delež vzdrževanih svojcev. To je bila tudi posledica velikega izseljevanja predvsem moških, po njihovem odhodu je naraščala aktivnost žensk pa tudi otrok. Kvalifikacijska sestava delavstva je bila v obratih, kjer je prevladovala moška delovna sila, sorazmerno ugodna. Kvalificiranih je bilo tudi do polovice delavcev. Zelo slaba pa je bila v obratih z žensko delovno silo, tam je bilo kvalificiranih pogosto komaj kak odstotek delavk. Poklicna in geografska mobilnost je bila majhna. Fluktuacija je bila relativno visoka. Z analizo moštvenih knjig največjih slovenskih industrijskih obratov je bila ugotovljena tendenca pogostejših odhodov v spomladanskih mesecih, zlasti aprila, maja in junija in večjega zaposlovanja v jesenskih mesecih, predvsem oktobra in novembra. To kaže na navezanost novega industrijskega delavstva na agrarno okolje, iz katerega so prihajali in na potrebno, pa tudi pričakovano pomoč na domači kmetiji.¹³

Leto	samostojni	nameščenci	delavci	dninarji	skupaj aktivno prebivalstvo v obrti in industriji	indeks	število prebivalcev na slovenskem etničnem ozemlju	indeks
1869	19.949	1.331	80.040	-	101.320	100	1.431.667	100
1880	33.341	2.359	81.600	-	117.300	115,7	1.519.422	106,1
1890	35.413	1.656	91.410	3.156	131.635	129,9	1.587.711	108,6
1900	36.480	2.462	104.872	3.698	147.512	145,6	1.652.653	115,4
1910	46.154	3.865	128.389	8.112	186.520	184,1	1.788.022	124,9

Tabela 2: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji¹⁴

Prepletanje vseh na kratko orisanih procesov je sprožilo globoke spremembe v strukturi prebivalstva, ki se najvidneje kažejo v begu z vasi, čeprav je teh sprememb več. Po eni strani gre za globalne spremembe v poklicni sestavi prebivalstva, na drugi strani pa za proces urbanizacije, za rast mestnega prebivalstva z zaposlovanjem podeželskega prebivalstva v mestih ter za izseljevanje predvsem v zahodno Evropo in Severno Ameriko. Po letu 1880 beg z vasi povzroči celo absolutno zmanjšanje števila kmečkega prebivalstva v slovenskih deželah. Hkrati agrarna kriza ob sočasnem počasnejšem procesu industrializacije kot drugod, ko industrija ni zmogla vsrkati vsega brezposelnega podeželskega prebivalstva, povzroči tako veliko množično izseljevanje iz slovenskega etničnega ozemlja, da je bil eksistenčno ogrožen ves slovenski narod. Med leti 1850 in 1910

¹² Jasna Fischer: Die Industrialisierung und die Veränderung der Sozialstruktur in dem slovenischen Gebieten 1870-1914. Österreichische Osthefte, 26 (1984), Heft 1, str. 49-51.

¹³ Prav tam, str. 53-55.

¹⁴ Jasna Fischer: The Population in Handicraft and Industry in Slovenia from mid-nineteenth Century until First World War. Slovene Studies, XI (1989), št. 1-2, str. 51.

se je namreč iz slovenskih dežel odselila več kot polovica naravnega prirastka, skupaj po različnih ocenah 300.000 do 350.000 ljudi, kar je pomenilo kar četrtno vsega prebivalstva, ki je v tem obdobju v poprečju tu živel.¹⁵

Delež kmečkega prebivalstva na ozemlju današnje Republike Slovenije je po podatkih poklicne statistike od konca petdesetih let 19. stoletja do leta 1910 padel s 83,3% na 66,7%. Pomembno je, da je delež kmečkega prebivalstva nižji kakor delež podeželskega prebivalstva. To je po letu 1880 upadalo samo relativno, agrarno prebivalstvo pa se je po poklicni statistiki nižalo absolutno in relativno, razen v skrajnem severovzhodnem predelu Slovenije, v Prekmurju. Razlike so tudi med posameznimi pokrajinami. V obrti in industriji je bilo na slovenskem etničnem ozemlju zaposleno leta 1869 7,1% prebivalstva in se je do leta 1910 dvignilo na 10,4% vsega prebivalstva.¹⁶ Pri tem pa je treba poudariti, da je kljub intenzivnejši industrializaciji obrt še vedno preživljala več kot polovico vseh zaposlenih v neagrarni dejavnosti, čeprav je njihovo število med leti 1890 in 1910 padalo. Tudi v tem sektorju gospodarstva beležimo razlike med posameznimi slovenskimi pokrajinami.¹⁷

3. Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) in kmečko vprašanje

Socialno demokratska stranka na Slovenskem je bila glede agrarnega vprašanja v posebnem odnosu, in sicer iz dveh razlogov: prvič je bila socialna struktura prebivalstva bistveno drugačna kot v sosednjih nemških deželah, drugič pa je bila zavezana izpolnjevati program avstrijske socialne demokratske skupne stranke in pri tem je bila v taktičnem pogledu v slabšem položaju kot socialna demokracija v industrijsko bolj razvitih delih habsburške monarhije. Na Slovenskem je bilo industrijskega proletariata malo, relativno dosti pa delavcev, ki so bili še navezani na zemljo, iz katere so prišli v industrijske obrate in ta zemlja jim je bila večinoma tudi dodatni vir zaslužka. Pri reševanju agrarnega vprašanja je velike uspehe doseglo krščanskosocialno gibanje, kamor so se vključevali tudi številni pripadniki delavstva.

V začetnem obdobju delavskega gibanja v 60-ih in 70-ih letih 19. stoletja se je delavsko gibanje na Slovenskem širilo skoraj izključno med obrtniški pomočniki in vajenci in med njimi ne najdemo praktično nikakršnega stališča do agrarnega vprašanja. Sporadično so se pojavljale izjave, ki so napadale veleposest, prevelike davke in neustrezno gospodarsko politiko države, konsistentnega stališča do agrarnega vprašanja pa ni bilo. Pojavilo se je v tem času edinole stališče, da mora biti vsa zemlja skupna last, zaradi tega pa so vseskozi kmetje socialno demokracijo zavračali.

Do ustanovitve Slovenske socialno demokratske stranke 1896 je agrarno vprašanje le nekajkrat prišlo na dnevni red v nekaterih društvih, kar se je zgodilo nepovezano in bolj mimogrede ter je zato ostalo brez vpliva med kmeti. Delavska društva so v tem času sestavljali obrtniški pomočniki in vajenci, med industrijskim proletariatom se socialno demokratske ideje še niso zasedrale, razširjenost tedaj najbolj uspešnega propagandnega sredstva, t.j. delavskega tiska pa je bila zelo skromna.

¹⁵ Dolfe Vogelnik: Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspektive. *Ekonomski zbornik*, VII (1965), str. 77-78.

¹⁶ Živko Šifrer: Razvitak stanovništva Slovenije u poslednjih sto godina. *Stanovništvo*, I (1963), str. 348 in 354.

¹⁷ J. Fischer, *The Population in Handicraft and Industry*, str. 51-52.

Konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let preteklega stoletja pa je z ustanovitvijo Avstrijske socialno demokratske stranke tudi na Slovenskem postajalo vedno bolj pereče agrarno vprašanje in zaradi socialne strukture je socialna demokracija videla tudi v kmečkih delavcih potencialne pristaše svoje stranke. Tako je že ustanovni kongres slovenske socialno demokratske stranke (JSDS) v Ljubljani 15. in 16. avgusta 1896 imel v svojem dnevnem redu tudi agrarno vprašanje. Referent je bil tedaj eden vodilnih socialnih demokratov, kasneje pa nemški nacionalec, publicist in izdajatelj raznih časopisov Rok Drogenik, ki je kmečko vprašanje precej jasno zaznal in se v teh letih najmočneje zavzemal za povezavo delavcev s kmeti. Na kongresu v Ljubljani je razvil agrarni program, v katerem so bila določila o povečanju občinske zemlje, oprostitvi davka za letni dohodek do 600 goldinarjev, podržavljenju državnega in hipotekarnega dolga, odpravi pristojbin ob nakupu, prodaji in prepisu kmečkih zemljišč, o brezplačni pravni in zdravstveni pomoči in o zavarovanju ob boleznih in telesnih poškodbah. Na kongresu pa Drogenikov program ni bil sprejet in od tega kongresa dalje je agrarni program prišel še večkrat na dnevni red kongresov, vedno znova pa se je pokazalo, da je pravih pristašev povezovanja kmetov in delavcev pri slovenskih socialdemokrati malo. Od vsega začetka so se pojavljali odgovori, ki so bili tudi kasneje konstantno na dnevnem redu, namreč, da je kmet nesiguren zaveznik, če to sploh je, da mora zanj veljati isti program kot za delavce, poleg tega so bili socialni demokrati nasprotniki vsakršne lastnine. Tudi pri kmetih naj bi bili delavci konsekvantni in zavračali privatno posest pri kmetih. Stalno mnenje je bilo, da morajo kmetje plačevati davke, saj sicer država ne bi dobila ustreznih davkov. Že tedaj je ugotovil Etbín Kristan, da je agrarno vprašanje za socialno demokracijo tako nejasno, da o njem nima kaj skleniti. Predlagal pa je, da naj kmete sprejmejo v delavsko stranko in da naj zanje izdajajo posebne propagandne brošure. Oba Kristanova predloga je kongres sprejel, sprejel pa je tudi sklep, da naj se z agrarnim vprašanjem ponovno ukvarja naslednji kongres stranke.¹⁸

Predvsem v letih do 1903 je bila v slovenski socialni demokraciji manjša struja, ki so jo predstavljali najbolj intelektualni deli članstva in ta struja je neprestano imela v mislih potrebo organiziranja kmetov in kmečkih delavcev v socialni demokraciji. Ta struja je tudi skušala doseči, da bi stranka bolj dejavno posegala na področje problematike in organiziranja v agraru. Vendar pa je prevladal tisti del strankinega vodstva, ki je predstavljal industrijsko delavstvo in ta del je bil znatno številčnejši. Julija 1897 je na 6. kongresu Avstrijske socialnodemokratske skupne stranke na Dunaju Josip Zaverčnik, poznejši publicist in časnikar v ZDA, zastopal stališče, da mora JSDS delovati med kmeti. Dolgoletni sindikalni vodja rudarjev Melhior Čobal, ki je 1943 ob okupaciji slovenskih krajev v visoki starosti storil samomor, pa je bil tisti, ki je agrarni program socialne demokracije popolnoma zavračal. Prevladalo je stališče, da je že osnovni program stranke dovolj širok in da mora socialna demokracija kmetom samo dopovedati, da jih bo osvobodila, ne bo jim pa ničesar vzela. Tudi želje, da bi bil ustanovljen poseben list za kmete, so bile zavržene in izražena je bila samo potreba, da obstoječi delavski listi pišejo več o kmečki problematiki. Drugi kongres JSDS za božič 1897 v Ljubljani kljub sklepu

¹⁸ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869-1920. Beograd 1951, str. 33-36.

ustanovnega kongresa agrarnega vprašanja ni uvrstil nadnevni red. Iz zelo skopo ohranjenih podatkov pa se vendarle vidi, da je v letih 1897-1898 prišlo do nekaterih poskusov agitacije med kmeti na Gorenjskem, kjer naj bi ustanovili posebno politično organizacijo za kmete, do česar pa ni prišlo. Krekove krščansko socialne organizacije so se v tem času že močno zasidrale med globoko katoliškimi slovenskimi kmeti, na drugi strani pa je med kmeti odmevalo tudi spoznanje, da sta v socialno demokratski stranki dve struji, ki imata povsem nasprotni si stališči do kmečkega vprašanja. Opozoriti velja na dejstvo, da je na državnozborskih volitvah 1896 v okolici Ljubljane prišlo do volilnega sodelovanja med socialdemokrati in kmeti in je zmagoviti kandidat klerikalne stranke dobil le malenkost več glasov kot socialni demokrat. V slovenskem delu Štajerske pa je 1897-98 že omenjeni Rok Drofenik izdajal list Luč, ki je našel presenetljivo veliko bralcev in naročnikov med kmeti. Zaradi slabega finančnega zaledja se list ni mogel dolgo časa obdržati, velja pa za prvi in edini poskus izdajanja socialdemokratskega glasila za kmete.¹⁹

Leta 1900 je nemški del avstrijske socialne demokracije sprejel posebno resolucijo o agrarnem vprašanju, ki je leta 1901 prišla v obravnavo na kongresu avstrijske socialnodemokratske skupne stranke. Kongres resolucije kot dodatka strankinemu programu ni sprejel. Resolucija je bila na stališču, da so znanstvene osnove o agrarnem vprašanju z marksističnega vidika še nedograjene in da mora zato socialna demokracija vzgajati kmečko prebivalstvo k socialističnemu mišljenju. Nadalje se mora boriti za razširitev šolske izobrazbe za splošno, enako, direktno in tajno volilno pravico, posebej se je treba boriti proti klerikalizmu, z brošurami in posebnimi kmečkimi koledarji pa naj bi se med kmeti širila delavska propaganda in agitacija. V praktičnih zadevah je bila resolucija za fizično in duhovno zaščito kmečkih delavcev, za združništvo in za pocenitev življenjskih potrebščin.

Stališče slovenskih socialnih demokratov je podal Etbin Kristan, ko je dejal, da bi resoluciji izkazali preveč časti, če bi jo sprejeli v program. Tudi on je menil, da resolucija še ni zrela in zato naj z njo ne bi oteževali programa s takšnimi nezrelimi rečmi. Vodja avstrijskih socialnih demokratov Viktor Adler je bil celo mnenja, da stranka s kmeti nima kaj početi. Ob tej zavrnitvi pa je Kristan le opozoril na poseben položaj delavstva na Slovenskem, kjer je po njegovem mnenju vprašanje stališča stranke do kmetov zares pereče. To pa zato, ker je na jugu monarhije industrija še na začetku, kjer prevladujejo agrarna področja, priznal pa je tudi, da je med agrarnim prebivalstvom določeno zanimanje za socializem.²⁰ Kristan je na kongresih skupne stranke velikokrat poudaril posebna slovenska stališča, vendar pa je ostajal v glavnem nerazumljen in tudi zavrnjen. Najbolj znan takšen primer je bil 1899, ko je popolnoma propadel s svojim načrtom personalne avtonomije, ki je bil diametralno nasproten s tedaj sprejetim brnskimi nacionalnim programom teritorialne avtonomije.²¹

¹⁹ Franc Rozman: Die Südslavische sozialdemokratische Partei und die Agrarfrage, Österreichische Osthefte, 21 (1979), Heft 3, str. 218-219.

²⁰ Verhandlungen des Parteitag der deutschen Sozialdemokratie in Österreich zu Graz. Wien 1900, str. 167.

²¹ Franc Rozman: Etbin Kristan und seine Idee der Personalautonomie. (Helmut Konrad, ur.) Arbeiterbewegung und die Nationale Frage in den Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie. Wien-Zürich 1993, str. 100-103.

Med septembrom 1900 in decembrom 1902 pa se je glede agrarnega vprašanja v okviru JSDS marsikaj dogajalo. Najprej je tretji kongres stranke v Trstu septembra 1900 sprejel sklep, da je treba agitirati in organizirati male kmete in kmečke delavce. To odločitev so sprejeli na podlagi ocene, da je zaradi zaostajanja industrializacije in pomena agrarnega stanja stranka brez tiste politične vloge, ki bi jo morala imeti, če bi bil delež industrijskih delavcev večji. Kongres v Trstu je imenoval tudi posebno agrarno komisijo, ki naj preučuje agrarno vprašanje in vprašanje kmečke organiziranosti. Za naslednji kongres pa bi morala pripraviti posebno poročilo. To se je potem res zgodilo na 4. kongresu JSDS decembra 1902 v Celju, ko je podal poročilo tedaj šele 22-letni Albin Prepeluh - Abditus, ki je bil eden najbolj profiliranih mislecev v JSDS in se je tudi v vsej poznejši politični dejavnosti veliko ukvarjal z vprašanjem kmetov.²²

Prepeluh se je intenzivno ukvarjal s kmečko problematiko, študiral strokovno literaturo in prišel do spoznanja, da zaradi specifičnih slovenskih razmer socialna demokracija mora računati tudi na kmete in prav ta povezava naj bi ustvarila poseben slovenski tip socializma, ki bi se v marsičem razlikoval od ortodoksnega marksizma. Prepeluh je bil tudi predstavnik t.i. slovenskih masarikovcev, intelektualcev, ki so študirali pri Masaryku v Pragi in se kasneje priključili JSDS, vendar so v njej predstavljali posebno strujo in se zavzemali za demokracijo, bili proti razrednemu boju in diktaturi proletariata. Bili so tudi zastopniki bernsteinizma pri Slovencih. Predstavljali pa so le ozko intelektualno plast v stranki. Šele v obdobju med vojnama je Prepeluh ustanovil v skladu s svojimi predstavami Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev, ki pa se ni dolgo obdržala, ker je vmes prišlo do diktature kralja Aleksandra in ukinitve političnih strank.²³

Ob izidu Kautskyjeve knjige *Die Agrarfrage* se je Prepeluh obrnil na to nesporno avtoriteto v socialni demokraciji in ga 1902 vprašal za mnenje o strategiji in taktiki socialne demokracije v posebnih razmerah med Slovenci glede agrarnega vprašanja. Dobil pa je negativen odgovor, saj Kautsky konkretnih razmer ni poznal, sprememba stališč pa tudi ni šla v njegov koncept in odgovor je Prepeluha močno prizadel. Prepeluhov referat s kongresa v Celju ni bil nikoli objavljen, pa tudi sicer se ni ohranil, tako da ga poznamo le po skopem poročilu v strankinem glasilu. Iz tega poročila je razvidno, da je bil Prepeluh za uvajanje zadružništva, na podlagi statistik pa je bil tudi mnenja, da mali in srednji kmet ne propadata več in da torej kmet ne bo prav kmalu povsem obubožal ter s tem postal avtomatično, kot proletarec, član socialne demokracije, kar je bilo mnenje socialne demokracije. Prepeluhov referat je bil diskutiran tudi v času razprav med bernsteinovci in ortodoksnimi marksisti in ker se je nagibal na stran prvih, je bil to še dodaten razlog, da je bil negativno sprejet. JSDS je kmeta označila tudi na kongresu v Celju za bolj ali manj sumljivega sopotnika socialne demokracije, Prepeluhov načrt kmečkega programa je bil zavržen, tokrat za vse obdobje do konca monarhije.²⁴ Kot

²² Albin Prepeluh - Abditus: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1939, str. 29-32.

²³ Georges Haupt, Janos Jemnitz, Leo van Rossum (ur.) Karl Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas. Korespondenz 1883-1938. Frankfurt, New York 1986, str. 207-209, 221-225; Franc Rozman: Korespondenca Albina Prepeluha - Abditusa. Ljubljana 1991, 86 strani.

²⁴ Franc Rozman: Einige Aspekte der Organisation der Arbeiterbewegung in den ländlichen Gegenden des heutigen Slowenien. Rudolf Ardelt, Erika Thurner (ur.), Bewegte Provinz; Arbeiterbewegung in mitteleuropäischen Regionen vor dem Ersten Weltkrieg, Wien, Zürich 1992, str. 187-189.

posebna točka dnevnega reda kongresov stranke se ni več pojavljal. S tem pa seveda agrarno vprašanje ni izgubilo svoje aktualnosti, o čemer pričajo dejstva, da je bilo nekajkrat le še govora o potrebi, da se na tem področju nekaj stori. Tako je bilo agrarno vprašanje na osmem kongresu JSDS 1912 v Ljubljani celo spet na dnevnem redu, v razpravi pa je bila točka takoj prenešana na naslednji kongres. Ta sklep pa je bil 1914 enostavno pozabljen.²⁵

Samo še posamezniki so na kongresih JSDS ali pa na lokalni ravni nekajkrat bolj mimogrede omenili pomanjkanje agrarnega programa v stranki. Vendar je vodstvo stranke, ki je bilo ves čas pod močnim idejnim pa tudi finančnim vplivom dunajskega strankinega vodstva, vedno ovrglo spremembo temeljnega stališča, ki je bilo vseskozi v bistvu naravnano proti sodelovanju s kmeti. Tako je na primer na sedmem kongresu stranke v začetku 1909 v Ljubljani dr. Henrik Tuma, eden najbolj profiliranih intelektualcev in publicistov, velikokrat izstopajoč s svojimi čisto posebnimi stališči, v referatu o taktiki stranke med drugim dejal, da je "stranka deloma sokriva klerikalizma na Slovenskem, ker je taktično nastopala izključno kot delavska, proletarska in ne kot splošna politična stranka"²⁶ in ni iskala nobenega stika s proletarsko kmečko maso. (..) "Naš kmet je mali kmet, ki s svojim delom pridobiva toliko, da si vzdržuje življenje, ne nabira pa si kapitala. Kmetje se morajo združevati z združništvom in tu jim mora JSDS pomagati, sicer bi se stranka a priori odrekla vsaki politični moči, če ne bi priznavali kmečkemu ljudstvu njegove posebne ekonomske organizacije v združništvu. To pa se sklada tudi s splošnim programom socialne demokracije."²⁷ Tudi v tem pronicljivem in točnem ocenjevanju strankine dolgoletne taktike je Tuma ostal osamljen in močno kritiziran. JSDS je spet podčrtala, da je razredna stranka in da bo takšna tudi ostala. V letih 1909 do 1913 pa je prav pod vplivom Tume prišlo do zbliževanja med delavci in kmeti na lokalni ravni, in sicer v kronovini Goriški in v okolici Trsta. Ustanovljenih je bilo nekaj skupnih delavskih in kmečkih konzumnih zadrug, JSDS pa je na volitvah zabeležila kar znatno večje število glasov. Ta pozitivni premik, čeprav le na lokalni ravni, pa je vodstvo JSDS maja 1913 spet prekinilo, ko je deželna konferenca za Goriško pod pritiskom vodstva stranke morala sprejeti stališče, da je kmet obsojen na obubožanje in da mu ni mogoče pomagati z nobeno gospodarsko organizacijo. Kmet mora spoznati, da so njegovi končni interesi isti kot delavčevi. Pozitivna smer sodelovanja je bila s to konferenco prekinjena.²⁸

4. Delovanje med kmečkim prebivalstvom

Tisk

V vsem razdobju do prve svetovne vojne socialna demokracija ni uspela izdati nobenega posebnega lista za kmete, čeprav je to večkrat obljubljala. Leta 1897 sta v Celju izšli dve številki lista Luč in istega leta ena številka lista Nova luč, ki naj bi izobraževale preprosto, to je kmečko ljudstvo. Kasneje so uradna glasila JSDS Rdeči prapor, Delavec, Zarja in revija Naši zapiski objavljala članke o agrarnem vprašanju, katerih bibliografija pa še ni narejena. Stranka sama je do leta 1914

²⁵ V op. 3 nav. d., str. 219-221.

²⁶ V op. 2 nav. d., str. 175-176.

²⁷ Prav tam, str. 179.

²⁸ Franc Rozman: Delavsko gibanje na Goriškem in kmečko vprašanje. Goriški letnik, 7 (1980), str. 63-65.

izdala tri brošure, ki so bile namenjene kmetom. Leta 1895 je v Celju na 32 straneh izšla brošura Slovenskim kmetom v poduk in prevdarek, prirejena po nemški predlogi.

Naslednjega leta je izšla brošura Stari in novi kmečki prijatelji, Dunaj 1896, 36 str., ki je ponatis člankov Etbina Kristana iz lista Delavec. Najbolj stvarna je tretja brošura, ki je izšla 1907 v Idriji pod naslovom Socialna demokracija in kmetiško ljudstvo Antona Kristana, kasneje znanega gospodarstvenika, tedaj med voditelji JSDS, idejno pa tudi masarikovca. Ta brošura je objavila tudi precej obsežno statistično gradivo in pa kratkoročni program za praktično delovanje. Stališča na kongresih JSDS in avstrijske skupne stranke so objavljena v zbirki virov Zgodovinski arhiv KP Jugoslavije, V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869-1920, Beograd 1951.

Zadružno gibanje

Z zadružnim gibanjem, ki se je začelo predvsem po sprejemu zadružnega zakona v letu 1873, je bila ustanovljena vrsta različnih zadrug. Socialni reformatorji so zadružništvo prikazovali kot tisto organizacijo, ki naj bi na podlagi ideje o samopomoči združevala kmete, da bi si z lastnimi močmi izboljšali gospodarski položaj. Poleg mlekarskih, kmetijskih nabavnih in prodajnih, vinarskih, živinorejskih, pašniških in gozdnih ter strojnih zadrug so bile najpomembnejše kreditne zadruge. Ustanavljanje kreditnih zadrug se je konec stoletja razmahnilo pod vplivom katoliškega tabora. Socialnodemokratska stranka v tem gibanju kmečke samopomoči ni sodelovala.

V letih 1872 do 1894 je liberalni politik Mihael Vošnjak začel uveljavljati zadruge po Schulze-Delitschevem vzorcu, za kakršne so se zavzemali tudi slovenski socialni demokrati, vendar pa posebno velikega odziva ni bilo. K boljšemu stanju kmečkih gospodarstev je privedlo šele ustanavljanje zadrug in posojilnic po Raifeisnovemu principu, ki ga je na Slovenskem začel vpeljevati krščanski sociallec dr. Janez Evangelist Krek. V času od 1894-1912 se je število takšnih zadrug povečalo od 72 na 512, število članov od 36.403 na 164.954, hranilne vloge so narasle od 8.536.000 kron na 212.017.000 kron, znesek posojil pa od 8.565.000 kron na 133.596.000 kron. S to dejavnostjo se je položaj kmečkih gospodarstev začel znatno izboljševati, ta realna pomoč pa je kmete tudi povsem potisnila v naročje krščansko socialne organizacije, ki je bila del politično dominantne klerikalne Slovenske ljudske stranke in socialna demokracija ni odslej imela skoraj nobenega vpliva več med kmečkim prebivalstvom. Razmahu teh zadrug in posojilnic je pripomogla tudi konjunktura v gospodarstvu, ki je trajala od 1895 do 1907. Janez Evangelist Krek je idejno utemeljil svoj načrt reševanja agrarnega problema v svojem delu iz leta 1895 Socialni načrt slovenskih delavskih stanov, ki je bil 1900 sprejet tudi kot agrarni program slovenske klerikalne stranke, in je bil nato 1907 in 1913 malenkostno dopolnjen. Kmalu zatem je tudi slovenska liberalna Narodno napredna stranka sprejela svoj agrarni program v letu 1906, ki je zahteval ureditev dednega prava, davčnega sistema in tudi opozarjal na pomen zadružništva, vendar pa je liberalna stranka med kmeti našla le manjši del somišljenikov.²⁹

5. Zaključek

²⁹ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, str. 535-537.

Stališče JSDS do agrarnega vprašanja je imelo za stranko negativne posledice. Stranka je vseskozi sicer ostala tretja politična stranka med Slovenci, velikega političnega vpliva pa ni imela in na nobenih volitvah ni uspela priti v deželni zbor, še manj v dunajski parlament. Kmetje so jo imeli za svojo nasprotnico, ki jim je bila bolj ali manj tuja tudi v gledanju na nacionalno vprašanje in kmetje so se v veliki večini odločili za vstop v klerikalno SLS, ki je postala nesporna gospodarica slovenskega političnega delovanja. Tudi po koncu monarhije in nastanku nove jugoslovanske države se je nezaupanje do kmetov med levimi strankami nadaljevalo, nekaj pozitivnih sprememb v gledanju pa je izničil proces kolektivizacije po letu 1945.

Jasna Fischer - Franc Rozman

SOCIAL DEMOCRACY AND PEASANTRY IN SLOVENIA BETWEEN 1870 AND 1914

S u m m a r y

The complex issue of the relationship between the Social Democracy and Peasantry in Slovenia before the First World War is elaborated in this paper. The first part presents an outline of the economic and social structure in the Slovene provinces during that period. The definitive abolition of feudalism by means of the land release and the beginning of a rapid industrialisation were the two processes that caused a change in the social structure in Slovenia. However, they unfolded at a slower pace than in other countries of the Austro-Hungarian Empire, as the data on the general ratio between agrarian and non-agrarian economic activities suggest. In 1910, as much as 66 percent of the population in Slovenia lived on agrarian activities. A more liberal trade with agrarian land and the legal regulation of serfdom rights, ushered in with the land release, fundamentally changed the structure of the agrarian economy. The size differentiation of the agrarian estate was accelerated by an economic crisis which followed the collapse of the Vienna Stock Exchange in 1873. All this contributed to the rapid ruin of small and middle-size holdings on the one hand, and to the growth of large estates, on the other. The available data on the size of farms manifest the fragmentation of the rural estate. More than 35 percent of all the farms measured 2 hectares or less, many of which were run exclusively by family members. The largest percentage of the family-run farms, more than three quarters, was recorded in Carniola, and the smallest, almost a half, in Carinthia. An agrarian economy with such an estate structure could not sustain the rural population, regardless of the fact that in 1914 agriculture and stock breeding still represented almost 60 percent of the national revenue. The situation was further aggravated by negative consequences of an intensive industrialisation. The traditional forms of transport, such as carriers' trade and river rafting, were made redundant after the railway construction in Slovenia, as was the role of the peasant as a middleman in the trade by the competition of foreign merchandise. All this, and a relative retardation of industrialisation, caused a massive emigration of the Slovene population, which, by the beginning of the First World War, reached a figure of some 310,000, or, in other terms, almost half the natural increase.

The Social Democratic Party in Slovenia was bound to implement the programme of the Austrian Social Democratic Joint Party. Because of this and the described economic and social condition in Slovenia, it was in a worse position than its sister parties in industrially more developed parts of the Habsburg empire. Although the agrarian question was on the agenda of workers' associations on several occasions, both before and after the foundation of the Yugoslav Social Democratic Party in 1896, there were only a handful of Slovene Social Democrats who indeed favoured cooperation between the peasantry and the working class. After 1903, the intellectuals in the Party, led by the prominent Albin Prepeluh and Henrik Tuma, advocated the recruitment of peasants and agrarian workers to the Social Democracy. However, they remained a minority and their endeavours did not go beyond the attempts to recruit peasants in Upper Carniola and organise, at local level, cooperation between workers and peasants in the Goriška crown lands and around Trieste. In fact, before the First World War, the Party leadership opposed any serious cooperation with the peasantry. The YSDP never published any paper dedicated exclusively to the peasantry nor participated in the peasant's mutual help movement, which thus remained under the influence of the Catholic camp.

